

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI: CSÁSZÁR ELEMÉR

2.

A

MAGYAR HÚN-MONDÁK KÉRDÉSÉNEK MAI ÁLLÁSA

ÍRTA

CSÁSZÁR ELEMÉR

BUDAPEST

HALLÁS IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA
1925

Pallas részvénytársaság- nyomdája. Budapest V., Honvéd-utca 10.
Felelős vezető: Tiringér Károly műszaki igazgató.

A magyar irodalomtörténetnek legérdekesebb és kétségkívül legfontosabb problémája a magyar hún-mondák eredete. Epezért, a Toldi-monda származásával együtt, a legtöbbet vitatott irodalomtörténeti kérdés. Mind a két probléma megoldását azonban szerfölött megnehezíti, hogy anyaguknál fogva nem korlátozódnak az irodalomtörténet körére, hanem amaz mélyen belevág a folklóré, emez a történet- és nyelvtudomány mezejébe. Mivel a tudományok egyre fokozódó differenciálódása következtében a tudósok mind jobban egy-egy tudomány szak problémakörébe és módszerébe élik be magukat, az ilyen kevert talajba gyökerező kérdések megfejtése nagy nehézségekbe ütközik. Mégis mind a Toldi-monda, mind a hún-mondák kérdése terén az utóbbi években, jóformán egy időben, igen érdekes megoldási kísérletek vetődtek föl — és ez itálán nem a véletlen szeszélyes játéka, hanem annak a belátásnak következménye, hogy a tudományok körei nem merev, zárt idomok: átnyúlnak egymásba, s kérdéseik gyakran csak a má^ik tudományág módszeres eredményeinek fölhasználásával világíthatók meg.

A. hún-mondáknak az irodalomtörténetíróktól] összebogozott, sőt összegabalyított problémáját valóban nem is irodalomtörténetíró, hanem egy nyelvtudós terelte a helyes vágányra, Gornboz Zoltán, s egy történettudós, Hóman Bálint, vitte egy nagy lépéssel tovább a megoldás felé — vagy épen megoldásra. Hóman a kérdést mint történettudós vizsgálja, de eredményei, *A magyar hún-hagyomány és hún-monda* címmel kötetbe foglalva,¹ az irodalomtörténet számára is becsesek. Megkísérlem az alábbiakban meghatározni Hóman megállapításainak irodalomtörténeti jelentőségét.

Tudvalevő, hogy «önálló, kerek kompozíciójú hún-monda nevű jutott korunkra», (18. I.)² sem verses, sem prózai fogalmazásban. Azaz sem írásban megrögzített hún-mondáink nincsenek, amelyeket mint élő hagyományt jegyeztek le régibb századokban, sem a nép ajkán ma már nem élnek. A hún-

¹ a M. T. Akadémia Röck Szilárd-jutalmával kitüntetett pályamunka. A M. T. Akadémia támogatásával. Budapest, 1925. Studium. N. 8-r. 106. 1.

² Id. mű 18. 1.

monda a mai magyar nép tudatából teljesen kiveszett, az élő népköltészet egyetlen mozzanatát sem őrzi. Csak a székelyek körében maradt fenn a mondának egypár törmeléke, de az sem mint elbeszélés-foszlány, hanem szálló ige vagy épen csak kifejezés alakjában: akkor térj meg, amikor Csaba Görögországból, Hadak útja, Csaba íre. Eredetüket vissza tudjuk kísérni körülbelül a XIII. századig, de hogy valóban régi, még a hún- vagy legalább a pogányvilágból származó hagyományuk-e & székelyeknek, azt nem lehet igazolni. A magyar Mn-moiidák tehát csak középkori krónikáinkban maradtak ránk: a későbbi változatokat mind vissza lehet vezetni rájuk, korábbi följegyzésük pedig a mondáknak nincs.

A ránk maradt középkori krónikáink közül azok, amelyek bevezető részükben a magyarság egész történetét adják, mind megőrizték a kún-mondákat, de e krónikák közül mondatörténeti szempontból csak egy jön számba, Kézaié (1282—1285). A többi mind, épen a hún-mondák szövegezésében, Kézaira támaszkodik, újat vele szemben egyik sem nyújt. Kézain kívül még csak Anonymus krónikájának (1200 körül) van a hún-mondák kérdésére nézve jelentősége; az ő szövegezése jóval rövidebb Kézainál — érthető, mert ő elsősorban a honfoglalás történetét beszéli el és egészen más nyomon halad, mint amazé.

A történettudomány eddig is hirdette, de most ugyancsak Hóman egy másik munkájában (*A Szent László korabeli Gesta Hungarorum e's XII. XIII. századi leszármazó^*) mélyreható forrástanulmányok alapján meggyőzően igazolta, hogy minden középkori krónikánk forrása egy elveszett régi alapszöveg volt. a Szent László korában, 1091—1092. táján irt s később II. István és II. Géza korában (1095-1127., ill. 1152.) folytatott *Gesta Ungarorum*. Ifj: Béla ismeretlen nevű jegyzője e *Gestának* a II. István korában folytatott és kiegészített szövegét használta, a Kún László udvarában dolgozó Kézai Simon az alapszöveget.

A bennünket érdeklő hun-történetre vonatkozólag Kézai szövege, noha csak kivonatban maradt reánk, sokkal bővebb és gazdagabb, mint a Szent László korabeli *Gesta*; Anonymus *Gestája*, pedig a hún dolgokra nézve nemcsak Kézai krónikájánál, hanem ennél a régi *Gestánál* is rövidebb. Mivel Anonymus a hún-históriával érintkező részben épen e régi *Gesta* nyomán jár: Anonymust mellőzve, helyette a Szent László korabeli elveszett, de bővebb alapszövegnek Hómantól kikövetkeztetett és rekonstruált anyagát vesszük figyelembe.²

¹ Budapest, 1925. M. T. Akadémia. j\i. í-r. 108. L., egy táblával.

² Human teljesen rekonstruálja a Szent László korabeli *Gesta* anyagát. fejezetekre osztva s pontokba szedvp.

A hún-mondák anyagát tekintve a régi *Gesta Ungarorum* és Kézai között a lényegbe vágó különbség az, hogy Kézai a hunokat a magyar nép őseinek tartván, a hunok történetét mint a magyarok *első bejövetelét* beszéli el, a magyar honfoglalást pedig mint *második bejövetelt*, nála tehát a magyar krónikát egy részletes hún-krónika előzi meg, a *Gesta* viszont, ha helyes Hóman beállítása, nem ad hun-krónikát, s amit a hunok történetéből elbeszél, azt nem hún-hagyományként adja, hanem mint a magát a hunokkal egynek tartó magyarság eredetmondáját. Hún-monda tehát a *Gestáha,n* tulajdonképpen nincs, Attila nem mint hún király, hanem mint magyar király szerepel, s az egész a magyarság eredetéről szóló ősi hagyományt tartotta fenn. Ennek a hagyománynak fontosabb mozzanatai, a *Gesta Ungarorum* megnyitó részei, Hóman megállapítása szerint a következők:¹

1. Scythia és a skythák leírása (Mogeria és a dentumogerek, Etul folyó).
2. A nép elszaporodása, A névadó ős (Moger Magor).
5. Nőrablás.
4. Etele király. (Folytatása — ügek és Almos — már átvezet a honfoglalás történetébe.)

Az igazi, a teljes hún-monda Kézai *Gestájában*. a ránk maradt kivonatos szövegben olvasható; terjedelmes, négy fejezetre, 16 részre oszló szöveg. Az elbeszélés mozzanatai, tehát a hún-monda elemei a következők:²

1. A leszármazás Noéti, Japhet véréből, Ménrótig.
2. Ménrót Eviláth földére költözik (Perzsiába); Hnjoür_j&i.; Magor;, a gímszarvas regéje; Maeotis vidéke és a nőrablás-"
3. Átköltözés Scythiába, az Etel (Don) vidékére.
4. Vezéreket választanak (700 körül): Béla, Kevc, Kadosa, Etele (Bendegúz fia), Rof, Buda, s a 108 nemzetség megindul nyugatra.
5. Elérkeznek a Tiszához. Macrinus, római helytartó, és az alán Detre Százhalomhoz vonulnak.
6. A tárnokvölgyi és cezumóri ütközet.
7. Etele királlyá választatik.
8. Etele első hadjárata; győzelmes vonulás a Rajna vidékén és Franciaországban; a catalaunumi ütközet; diadalmas visszatérés Flandrián és Németországon át.
9. Buda, Etele távollétében, Sieambriát a maga nevéreől nevezi el; Etele megöli testvérét, s a városnak Etele városa nevet adja.
10. Etele második hadjárata: Dajmácia és Isztria meghódítása; Aquileia és a gólyamonda; diadalmas előnyomulás

¹ U. v. 96. 1. A mondat én tagoltam az alábbi négy részre.

² Az anyag beosztásában eltértem a krónikától (16 rész helyett 14-re osztottam).

Olaszországban Ravennáig; Leó pápa Etelénél s a kardos ember legendája.

11. Etele mennyegzője Mikolttal; halála és temetése.

12. A testvér-viszály; az idegenektől támogatott Aladár és a hún-párt feje, Csaba, a Krimhilt csatájában; a birodalom bukása.

13. Csaba 15.000 húnrai Görögországon keresztül Scythiába vonul, 3000 hún visszamarad Etele földjén, a Csigla mezőn s magukat székelyeknek nevezik; mikor a magyarok Erdély-földjére érkeznek, a székelyek csatlakoznak hozzájuk.

14. Csaba két fia közül Edömen később a magyarokkal visszatér Etele földjére, Ed Scythiában marad; Csaba véréből ered az Aba nemzetség — a székelyek szerint azonban Csaby, Görögországban veszett.

Ez Kézai szerint a hunok története — a köztudat szerint ebben a történeti színezetű, mondai eseménysorban van lerakva a magyar hún-monda. Ezekben a, Kézainál fennmaradt mondaelemeken kívül még egy-két, de nagyon kevés mozzanat található másutt is, még pedig:

1. A *Bécsi képes krónika* tartotta fenn azt a mondarészletet, mely Martianusnak Attila halálával kapcsolatos álmát beszélte el.

2. Az Isten kardja-motívum; ezt magyar krónikák nem ismerik ugyan, de följegyezte már Priskos és megőrizte egy igen korai német krónika. Hersfeldi Lambert a XI. században — nyilván magyar, mégpedig nem írott forrás alapján. Az indíték mondai eredete tehát nyilvánvaló.

3—5. A hun-mondához kapcsolódik a már említett székelyföldi néphagyomány Csaba írájáról, a Hadak útjáról és Csaba görögországi szerepléséről.

A magyar hun-mondának egyéb magyar származású maradványai ma már nincsenek. Külföldi krónikáknál és történetíróknál, találunk még több. a hunokra, kivált Attilára vonatkozó mondai motívumot, s ezek közül egynehány belekerült ugyan legkésőbbi krónikánkba, Thurócziába (1488), de mivel régibb magyar forrásokban nincs nyomuk, nem tekinthetők a magyar hún-monda elemeiül. Ilyen p. o. Attila életéből a jóslat és a catalaunumi mezőn készített nyereg-máglya motívuma.

A nagy kérdés, a magyar hún-monda problémája, az, vajon a krónikáink bevezető részeiben a hunok, illetőleg ősmagyarok történeteként elbeszélt események, amelyeknek költött volta nyilvánvaló, őseinktől keletről magukkal hozott, s már a honfoglalás alatt a nép száján élő monda-e, amelyet a krónikás hallomás alapján jegyzett le, vagy költött események sora ugyan, de nem olyan, amely a pogány magyarság szellemi birtoka volt, hanem más forrásból származik, későbbi magyar íróktól vagy éppen idegenektől. Röviden: néphagy-

mány-e a magyar hún-monda, ősi tulajdona a magyarságnak, vagy krónikásaink csinálománya, középkori tudakos alkotás.,

A probléma aránylag új keletű, története alig nyúlik vissza egy félszázadra. Hosszú évszázadokon keresztül, a múlt század hetvenes éveitől, a hún-monda kérdése nem volt vallás. Általános volt a magyar tudományos világban az „a meggyőződés, szinte magától értendő, hogy e mondák a magyarság ősi tulajdonai. A magyarok, mint a hunok leszármazottai, átvették őseiktől azok mondaköltészetét, s a hun-mondák náluk, mint saját mondáik, apáról-fiúra tovább éltek. Magukkal vitték vándorlásaik alatt, magukkal hozták ide az új hazába is: megszakítás nélkül tartott a hún-mondák élete még a kereszténnyé vált nép körében is, mint szájról-szájra adott költészet: innen, a nép ajkáról jegyezték le krónikásaink. A kérdés történetének ez az első fázisa, a naiv, kritikátlan fölfogás kora. Ez a fölfogás tudományos formát 1850-ben öltött. Wenzel Gusztávnak *Eszmetöredékek a magyarnemzeti hősmonda tudománya méltatására* című dolgozatában;¹ határozottabb keretekbe Toldy Ferenc foglalta a legátékinthetőbben a *Magyar költészet történetében* (1854). Toldynál már egész elméletet találunk a magyar hún-mondáról, s benne az egyes mondaelemeket szerves egésszé, egységes mondakörre konstruálva. Hogy a német romantika szellemében megalkotott mondakörterminust jogtalanul használja Toldy, s a hozzáfűződő képzeteknek nincs reális alapjuk, azt nem kell erősítenem.

Ez a Toldy elméletében kikristályosodott fölfogás uralkodott nálunk a, krónikák korától kezdve egészen 1871.-ig. noha a XIX. század eleje óta külföldi tudósok ismételten felszóltak ellene. Pedig egy aggodalom könnyen fölmerülhetett volna: a két nép, a hún és a magyar viszonyára vonatkozólag bizonyos ellenmondás van a magyarság körében a krónikák idején élt *történeti hagyomány* és a krónikákban megőrzött *monda* fölfogása között. Az utóbbi szerint a két nép egy közös ősi, Ménrót leszármazottja, tehát *testvérnépek*: a magyarság tudatában pedig a hunok úgy szerepeltek, mint a magyarok elődei, a magyar a hún nemzet leszármazottja, nem testvére, hanem veleje egy nép, Árpád, a magyar fejedelem. Attila véréből eredt — s ennek a monda ellentmond. A kétféle nemzedékrend tehát nincs harmóniában.³

Ez az ellentét azonban nem tűnt föl senkinek, s ahhoz, hogy a hun-mondák kérdése problémává érjék, két külső indításnak kellett találkoznia. Az egyik volt a külföldi történet-tudósok szkepsise, amely — leghatározottabban a német Roessler *Ruumanishche Studieb* című művében (1871.) -- krónikásaink

¹ Reguly-Album.

² A kétfélre nemzedékrend ellentmondását szemléltetően mutatja az

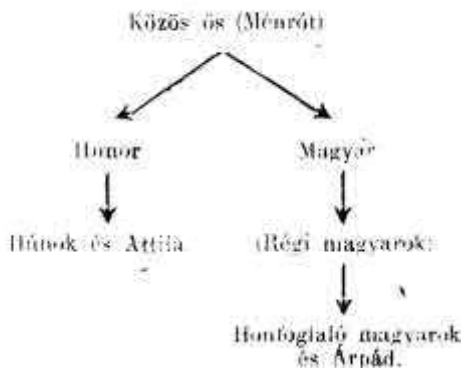
hitelességét megtagadta, s a hún-mondákat a mesék országába utasította. A másik a magyar nyelvtudósoknak a külföldiektől s épen Roessler-től nem független állásfoglalása volt. Az a Roesslernél fölbukkanó nézet, hogy a hún és a magyar nép között nincs semmi kapcsolat, a magyar nyelvtudomány nagytekintélyű vezéreinél energikusan hirdetett tanítássá erősödött: a két nép nem azonos, még csak nem is rokonok, legföllebb is tartozik ugyanahhoz a nyelvcsaládhoz: a hún nyelv török-tatár, a magyar finn-ugor nyelv — s ennek a két nyelvcsaládnak rokonsága még mai tudásunk szerint is csak valószínű föltevés; ha igazolódna, akkor sem jelentene sokat, mert a magyar nyelv legalább olyan messze állana a hún-tól, mint p. o. a francia a görög-től. Ebből a kétségtelen tényből nyelvtudósaink — s nyomukban történettudósaink jó része — hatáskörükön túlmenő következtetéseket vontak le. Azt tanították, hogy a nyelvrokonság és fajrokonság egymástól elválaszthatatlan, s így mivel a magyar és a hún nyelv között nincsen közeli rokonság, a két nép sem rokona vagy — ami egyre megy — nagyon távoli rokona egymásnak. Ezt a tételt dogmává emelték, s dogmatizmusukban annyira megmerevedtek, hogy egyikük⁵ nyelvtudományunk vezéregyénisége, tudománytalannak bélyegzett minden olyan törekvést, amely faji kapcsolatot keresett a húnok és a magyarok között.

Megdölvén tehát a hún-magyar azonosság hite, ebből egészen természetesen következett, hogy a magyar hún-mondák alól kisiklott a szilárd alap. Húnmonda-kincsünk nem lehet eredeti hagyomány, a magyarság nem örökölhette a hunoktól, hiszen semmi kapcsolata nem volt velük, sem nyelvi, sem faji, de még történeti sem. A közvélemény hitét és Toldy tanítását itt közölt két családfa:

A) *Történeti hagyomány.*

B) *Monda.*

sutba kellett dobni, új magyarázatra volt szükség, új megfejtésről kellett gondoskodni. Megkezdődött a kérdés történetének második fázisa, amelyet a túlzó szkepszis és a hüperkritika jellemez. A tudományos álláspont alapja ekkor az a tétel, hogy a magyarság a hún-mondát nem hozta magával az őshazából, a kérdés pedig az, honnan vették tehát krónikásaink.

A feleletet Hunfalvy Pál adta meg — először a *Magyarország ethnographiája* (1876.) című művében — merészen, határozottan, egészen Roessler szellemében. A magyaroknak — így hangzik a megállapítása — soha sem volt ősi hagyományuk a hunokról és Attiláról, még kevésbbé volt hún-mondájuk, s a krónikáinkban olvasható hún-történetet maguk a krónikások csinálták, mégpedig úgy, hogy a *Nibelungen-Liednek* a hunokra vonatkozó részeit *össze vegyi* tették külföldi krónikásoknak regényes, nem is a hunokra vonatkozó adataival. Ezt a véleményt azután Kiedl Frigyes átültette az irodalomtörténet talajába. (*A magyar hún-mondák*, Budapesti Szemle 27. k. [1881.]) Irodalomtörténeti vizsgálat alá vetve a hún-mondák anyagát, kimondta, hogy hún-mondánk nincs, nem is volt, a magyarság ajkán a hún-mondák sohasem éltek; a krónikások tehát nem vehették a magyar néptől, hanem ők maguk gyártották: külföldi krónikákból átvett elemeket, jórészt vándor mese- és mondamotívumokat önkényűleg összekombináltak és az egészet hozzáfűzték egypár történeti névhez. Az állítólagos hún-hagyomány tehát mese, s ami hún-mondák neve alatt szerepel a tudományban, az puszta tákolmány, kombináció, tudákos könyvmonda. Ezt a nézetet újította föl 1921-ben Király György, *A magyar ősköltészet* című. könyvében.

Van ezekben a fejtegetésekben igazság. Egyfelől az, amit már Hunfalvy említett és Riedl módszeresen igazolt, hogy a Kézai-féle hún-históriában sok az idegen elem — nem annyira a *Nibelungen-Lied* törmelékei, mint inkább azok a vándor-motívumok, amelyek külföldi krónikákból kerültek át a mieinkbe s egyszerűen hozzásimultak a hún-monda szereplőihez. Másfelől kiderült — és ez az eredmény nem változik, bármiként dől el a hún-mondák kérdése — hogy a krónikáinkban olvasható hún-monda *teljes egészében* nem tekinthető nemzeti mondaköltészetünk emlékének. Az az elmélet tehát, amelyet Toldy s az ő nyomán az irodalomtörténet a pogány kori magyarság költészetéről, illetőleg költői tevékenységéről alkotott, nem állja a tudomány kritikáját.

Egyébként azonban Hunfalvyék külföldi forrásból származó és idegen szellemű hüperkritikája és merev szkepszise majd olyan módszertelen, mint Toldyék naiv optimizmusa. Eredményeik is annyira szertelenek és túlzóak, hogy a közvélemény fölzúdult ellenük — ebben a fölzúdulásban természetesen része, *sőt főrése* volt a *nemzeti hiúságnak* és Öntudatnak: Hun-

falvyék a magyarság egyik legszebb ábrándját, a világhódító hull néppel való kapcsolat hitét tépték szét, s Riedl monda-költészetünk legértékesebb kincsét könyvmondává sülyesztette. Egyelőre még tudományos megfogalmazás és igazolás nélkül, egypár cáfoló érv hangzott föl — nem annyira kritikákban vagy módszeres dolgozatokban, inkább csak úgy odavetve vagy éppen előszóban. Ilyenek:

1. A krónikáinkban megőrzött hún-história helyenként olyan költői részleteket foglal magában, hogy ha ezek a krónikás leleményei volnának, akkor a hún-krónika szerzőjének, ennek a középkori magyar papnak, elsőrangú költői tehetségnek kellett lennie.

2. A magyar hún-históriának vannak sajátosan magyar indítékai, amelyeket semmiféle külföldi krónikában nem találunk meg, p. o. a testvérviszály a hún uralkodó családban. Általában a hún-monda egész szellemében, szemben az idegen kútfők hunokra vonatkozó hagyományával, van bizonyos magyar vonás, magyaros színezet; ami hún-történetünk szelleme más, mint a külföldi krónikákban vagy a *Nibelungenben* olvasható hún-mondáké.

3. Noha népmondánk valóban nincs a hunokról, egyes mondafoszlányok élnek, s egyes mondatörmelékek éltek krónikáink idején a nép ajkán — összeállítottam őket föntebb. Az utóbbiak nyilván régi, mondjuk: ősi hagyomány, s az előbbiek évszázados élete szintén kétségtelen. Honnan kerültek ezek a nép ajkára? Könyvekből, latinnyelvu, egy-két példányban másolt kéziratokból? Ez lehetetlen. Gondoljunk Arany *Toldijára*. Ez az eposz a ponyván is forog, s milyen kevés került belőle ma, százszor kedvezőbb viszonyok között a néphez!

Noha ezek a kétségek inkább csak lappangva éltek a lelkekben s elvéve öltöttek irodalmi formát, hatásuk nem maradt el. Kivált a harmadik érv esett döntő nyomatékka a latba. Amint behatolt a tudományos közvéleménybe az a tudat, hogy a hún-mondák egypár szilánkjá megtalálható a régi magyarság néphagyományában: nyilvánvaló lett az is, hogy a könyvmonda-elmélet nem állhat meg. A hún-hagyománynak kell, hogy legyen valamilyen mondai hitele! Hovatovább megerősödött tudós körökben is az a nézet, hogy hún-mondáink egyik-másik gyökérszála lenyúlik a magyar néphagyományba, hogy a hún-monda nem volt egészen ismeretlen a középkori magyarság előtt.

Annak a ténynek fölismerésével és elfogadásával, hogy a hún-mondák egyes mozzanatai már a középkorban éltek a magyar nép ajkán, új fázis kezdődik a kérdés fejlődésében, immár a harmadik. Jelszava a mondaközvetítés. Mivel mind Toldyékna, mind Húnfalvyékna szélsőségebbe kilengett föl-fogását elvetette az irodalomtörténetírók legnagyobb része,

valami közvetítő megoldást kellett keresni. Két korlát szorította szűkebb mederbe a kutatást. Az egyik az volt, hogy húnmondánk nem könyvmonda, a másik az, hogy a magyarság nem hozta magával az őshazából, mint hún-hagyományt. Ebből természetesen következett az a fölfogás, hogy a magyarságnak volt hún-mondája s azt itt, mai hazájában kapta, még pedig közvetítéssel ugyan, de a hunoktól. Ezekben a pontokban az összes ilyen irányú megfontolások egyetértettek, eltérés köztük csak arra nézve volt, hogyan került a magyarsághoz a monda, kik voltak a mondaközvetítők. A megfontolásokat három csoportra lehet különíteni.

1. A mondaközvetítők a székelyek voltak, Attila népének töredéke. A székelyek, e fölfogás szerint, a nagy katasztrófa után Erdély bércei közé vonultak, ott éltek mindaddig, míg Árpád lovasai meg nem jelentek hazánk mai földjén. Egyesülve a honfoglalókkal, a székely hún-utódoktól a magyarság is megszerezte tulajdonául a hún-mondákat.

A székelyekhez fűzi a közvetítés szerepét a 2. nézet is, melyet a legnagyobb apparátussal és a legmerészebb fantáziával Sebestyén Gyula vitatott *A regősök* (1902) és *A magyar honfoglalás mondái* (1904—1905) című műveiben. Tanítása lényegében nem egyéb, mint az előbbi fölfogás módosult alakja. E szerint a székelyek nem az ország mai területén rekedt hún-utódok, hanem a honfoglalás előtt vagy a honfoglalás idején, de még a mai haza területén kívül, a magyarokhoz csatlakozott türk, tehát a hunokkal rokon nép volt, avarok vagy kabarok; a hún rokonság következtében náluk is éltek a húnmondák; ezeket a mondákat századokon keresztül megőrizték, majd a IX. század végén átadták a magyarságnak. Ma ezek a vélemények újra fölbukkannak, tudományos mezben, akkor azonban nem találtak hitelt. Az uralkodó fölfogás ridegsége miatt még az sem tudott e tanításokból fölvergődni, ami bennük, kivált Sebestyénében, elfogadható volt, a többinek hitelét pedig eleve lerontotta, hogy apostolaik tudományos apparátusa igen szegényes volt.

3. A tudományos körökben legnépszerűbb, sőt a nyolcvanas évektől a legújabb időkig uralkodó — szinte azt mondhatnók: hivatalos — fölfogásnak alapja az a történetileg nem bizonyítható, de egészen kétségtelen tény volt, hogy a hún birodalom bukása után a hunok nem pusztultak mind el, s azokon kívül, akik visszaözönltek keletre, töredékeik itt maradtak Attila örökén. Erre a történetileg meg nem támadható alapra épült a tanításuk. Lényege a következő: A hazánk területén szétszóródott hún utódok átszarmasztatták mondáikat Attila birodalmának örököseire, a hódító germánokra (gepidákra vagy talán inkább keleti gótokra), akik megfészkeltek magukat Attila birodalmának egykori helyén. Ezeknek maguknak is

volt hagyományuk Attiláról és a kunokról — hiszen résztvettek Attila háborúiban — összevegyítették a maguk tudatát az átvett mondákkal, aztán tovább adták az őket fölvaltó szlávoknak (szlovénoknak), tőlük meg átvették ezt a hún eredetű, de kettős közvetítésen átesett hagyományt itt, mai hazánk területén, a IX. század végén a magyarok. Ez a hagyomány, s az a tudat, hogy a magyar nemzet a hún leszármazottja, élt azóta a magyarság körében, nyilván költői alakban, az énekesek vagy a nép ajkán. Ezekből a népenekekből merítettek a krónikások, de a megfigyelték s tőlük kritikailag megrostált anyagot bőségesen megtoldották külföldi krónikákból szedett mesés motívumokkal s az újabb avar és magyar történetnek a hunok korába vissza vetített mozzanataival.

Ezt a teljes tudományos fegyverzettel és módszeresen vitatott tetszetős tanítást azonban, amelyet Heinrich Gusztáv alapozott meg (*Etselburg és magyar hún-monda*, 1881) s utána Petz Gedeon (*A magyar hún-monda*, 1885) és Bleyer Jakab (*A magyar hún-monda germán elemei*, 1908) fejlesztett ki nagyszabású, komoly elméletté, sok szellemes belső érv támogatta, de külső pozitív bizonyosság nem erősítette. Nem volt tehát több, mint nagy gonddal t s elmeállással kidolgozott, tudományos szellemű hipotézis, nem épen lehetetlen, de merész föltevések sorozata. Értékes nemcsak módszertanilag, hanem tárgyi szempontból is; érthető, hogy majd egy félszázadig tartotta magát s csak a legújabb időben dőlt meg. Hóman ugyanis rámutatott egyrészt arra, hogy a germán hős-mondák <mjm tudnak semmit az állítólagos hún-magyar kapcsolatáról, másrészt arra, hogy a régi, X. századi német történeti források, egyen kívül, mindig megkülönböztetik a magyarokat mind a hunoktól, mind a velük azonosított avaroktól, s ez az egy forrás is, Luidprand püspök (959-ben), nyilván közvetve vagy közvetlenül a magyaroktól értesült róla. A germánok és szlovének tehát nem közvetíthették a magyarsághoz a hún-magyar azonosság hitét — mert maguknak sem volt róla történeti tudatuk. Ami egyezés meg a a germán-monda és a magyar hún-monda között van, az olyan kevés, egypár név és egynehány motívum-töredék, hogy a reájuk emelt súlyos elméletet nem bírja meg, s az, legalább mai tudásunk szerint, össze is omlott.

Még a közvetítő elmélettel való leszámolást megelőzőleg megkezdődött a probléma történetének negyedik, eddig utolsó fázisa — reméljük az is marad. Alig egypár éve, körülbelül egy időben, két tudásunk egymástól független kutatásai egészen új mederbe terelték a kérdést. Gombocz Zoltán és Hóman Bálint ugyanabban a szellemben, de más-más irányban próbálták megoldani hún-mondáink nehéz problémáját. Gombocz Zoltán *A bolgár kérdés és a magyar hún-monda* című dolgozatában (M. Nyelv, 1921) fölélesztette és tudományos alapra fektette

tette azt a régi hitet a magyar és a hún nép rokonságáról, amelyet a 70-es években nyelvtudósaink s nyomukban a történétírók, sőt a tudományos közvélemény is olyan mereven elvetett. Az igazság kedvéért meg kell jegyezmem, hogy az irodalomtörténetírók javarésze sohasem szűnt meg hinni a magyar és a hún nép vérségi kapcsolatában; mind a kettőt a türk népek közé sorozta s meg volt győződve a köztük lévő rokonságról. Nyíltan, tudományos dolgozataikban nem igen merték hangoztatni a nyelvtudósok tekintélye miatt, de egymás között és előadásukban határozottan hirdették, hogy a nyelv és a faj kérdése két egészen külön *dolog, s így* a magyarság, bár nyelvileg finn-ugor, fajilag lehet türk, mint a hún. Sőt annak is kell lennie: véralkatunk és történeti szereplésünk kétségtelenül török és nem finn-ugor karakterű.

Ehhez a föltevéshez közeledett Gombocz; kifejtette a benne rejlő igaz magot s az elméletet tudományos alapra helyezte. Nyelvi tényekből indult ki. A magyar nyelv régi, honfoglalás előtti török eredetű jövevényszavai alapján elfogadja azt a már régebben fölmerült véleményt, hogy a magyar nép két faj összeolvadásából eredt: egy számra nézve nagyobb finn-ugor népet leigázott egy kisebb számú türk nép — ma már szinte bizonyos, hogy egy bolgár törzs, az onogur. Ez a hódító törzs, mely körülbelül fele akkora lehetett, mint a meghódított, nemcsai harciasabb, vitézebb volt a magyar-ugornál, hanem nagyobb volt a szellemi ereje is — fejlettebb a műveltsége és a politikai szervezete — így az egyesülés után ő lett az uralkodó elem s a már egységessé vált népet egészen a maga képére formálta. Természetes, hogy az új nép vezetői, az Árpádok családja, szintén ebből a türk fajból eredt, sőt az ő törzse, a magyar, adott nevet is az egész népnek. Ez a nép, innen kezdve már magyar néven, nyelvileg teljesen finn-ugor, de etnikumára, fajiságára, műveltségére, sőt testi-lelki szervezetére nézve türk, még pedig bolgár.¹ Ámde a hún nép is vagy bolgár volt — Gombocz e nézet felé hajol s ebben megegyezik vele jóformán az egész külföldi tudományos világ, amely e kettőt, hún és bolgár, egynek veszi — vagy hozzá igen közel álló türk nép — ez Németh Gyula véleménye (*Hunok, bolgárok, magyarok*, Bpesti Szemle, 195. k. [19241] — sa magyarság a bolgárokkal együtt beletartozott a hún birodalom kötelékébe. A magyarság a hún birodalom fölbomlása idején, mint annak egy keleti szárnya élt az orosz síkságon, s a hunoknak attól a töredékétől, amely

¹ Még tovább megy legújabbán K. B. Wiklund, aki egy dolgozatában (*Finno-Ugrier*, megj. Ébert, *Realllexicon der Urgeschichte*) fölteszi, hogy a magyarok eredetileg nem is voltak finn-ugor nép. Egy állításából arra lehet következtetni, hogy a türk eredetét is megeneedi. (L. ismertetését M. Nyelv, 1925:205—206. 1.)

a nagy romlás után visszavándorolt keletre, vette át a hím hagyományt, vagy éppen ez a vissza vándorló tömeg foglalta macában a magyarságot. Bármint dől el történetileg ez a kérdés, bármelyik lehetőség igazolódik: nincsen serami akadálya annak a föltevésnek, hogy a hún-ság és magyarság, mint két rokon nép vagy ugyanannak a népnek két ága, még keleten közvetlenül érintkezett egymással, s így minden lehetőség megvan arra né/ve, hogy a finn-ugor nyelvet beszélő türk etnikumú magyarság a hún hagyományt még a régi hazában szerezte s mint jogos tulajdonát keletről hozta magával új hazájába.

Hóman Bálint első, idevonatkozó dolgozatában, *A székelyek eredete* (1921), más nyomon indult, de szintén egy régi hithez tért vissza, ahhoz, amely már a XII. század végén általános volt a székelyeknél: a székelység a hunok ivadéka, a hunoknak a birodalom bukása után Erdélyben fennmaradt töredéke, amely hazánk területén csatlakozott a honfoglaló magyarsághoz. Ezt a hitet vallotta Anonymus is, sőt már a XI. századi *Gesta Ungarorum* írója is, s amint láttuk, ezen az alapon próbálták már régebben igazolni hún-mondáink hitelességét. Hómannál most fölújul ez a nézet, de tudományos szellemben. Szerinte a székelyek legrégebb lakói hazánknak, s jogi bizonyítékok alapján kétségtelennek tartja, hogy legkésőbb a honfoglaló magyarokkal jöttek be Erdélybe, de valószínűleg már korábban is itt éltek. Hogy milyen fajú nép volt a székely, arra Hóman nem ad határozott feleletet — illetőleg több, egymással némileg ellentmondó nézetet hangoztat. Ekkor még nem tartotta magyar fajnak, *agy* látta, hogy nem finn-ugor eredetű, hanem valószínűleg türk, azaz bolgár nép, később, a hún-hagyományról és hún-mondáról szóló munkájában már megengedi a magyar fajiság lehetőségét: «A székely nép talán *egy* az Avar-birodalom bukása után Magyarország területén maradt s talán már ekkor Erdély hegyei közé húzódo hún, avar, vagy talán *egy* az avar áradattal idesodródott onogur, vagyis magyar? törzs.»^x Megint nem fontos, Hóman melyik magyarázata bizonyul helyesnek; az bizonyos, hogy a hún-székely azonosság gondolata élt a magyaroknál, s a székelységnek, mint az avarok vagy hunok utódainak, volt hún-hagyománya — ezt átvették tőlük, de természetesen már az új hazában, a magyarok.

Hómannak ez a régebben kifejtett nézete látszólag ellentmond Gomboczénak: emez a hún-hagyományt a magyarság ősi tulajdonának hirdeti, amaz szerzettnek, mely csak a székelység körében élt s tőlük származott át a magyarokhoz. De az ellenmondás csak látszólagos, a két nézet megállhat egymás

¹ *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*, 58. 1.

mellett, s ez épen Hómannak e tárgyra vonatkozó második dolgozatából derül ki.

A *magyar hún-hagyomány és hún-monda* című dolgozatában Hóman, Gombocz gondolatát továbbfejlesztve, szigorúan elválasztja a magyarság hún *mondáitól* a magyarság hún *hagyományát*, azt a nép körében élő történeti tudatot, hogy a magyar nép a hún nép rokona. Ez az éles elkülönítés, aminek már Gombocz megállapításában is van nyoma, Hóman okfejtésében a legfontosabb mozzanat. A hun-mondákra vonatkozólag két fontos megállapítása van. Az első: azok az elbeszélések és mondatörmelékek, amelyek a mai irodalmi tudatban mint hún-mondák szerepelnek, kimutathatólag csak a XII—XIII. században bukkannak föl nálunk, mégpedig az előbbieket, a mondai színezetű elbeszélések, írásban megrögzítve Kézai krónikájában, az utóbbiak, a mondatörmelékek, a székelyeknél. A második megállapítása: történetileg sem az elbeszélések, sem a mondatörmelékek nem igazolhatók, mind a kétféle elem pusztán fikció. A székelyeknek Csaba személye körül lerakódott mondái, melyeknek törmelékeit már igen régen lejegyezték a nép ajkáról, a kereszténység első századaiban alakultak ki, honfoglaláskori hagyomány és a királymondák lecsapódásai alapján. Kézai híres krónikája pedig, kivéve a XI. századi *Gestából* merített mozzanatokot, elejétől végig költött, történelmi alap nélkül szűkölködő mese, magának Kézainak csinálománya. Kézai természetesen nem költötte — hiszen akkor krónikás álarcában páratlanul hatalmas költő lett volna — hanem kompilálta. Ezt a Kézainál olvasható hún-történet Hóman szétbontja alkotó elemeire s róluk, fölhasználva a történet-tudósok eddigi forráskritikai vizsgálatait, egyenként megállapítja, honnan vette a krónikás. A részletes elemzés során kideríti, hogy egyetlen olyan, eleme sincs Kézai elbeszélésének, amely az állítólagos magyar hún-mondából került a krónikába, mindent meg lehet fejteni három olyan forrásból, amelyek sokkal közelebb esnek Kézaihoz. Ezek

1. külföldi krónikásoknak, első sorban Jordanesnek és Viterbói Gotfridnak, a hunokról szóló vagy a hunokkal kapcsolatos följegyzései;

2. a XI. századi *Gestának* a magyarokról szóló elbeszélései; amit ez a forrás a honfoglaló vagy a XI. századi magyarokról elbeszél, abból Kézai egyet-mást, elég sokat, rákölt a hunokra;

3. a magyarokra vonatkozó nép- és családi mondák; ezeknek nem egy fordulatát szintén hozzáfűzi a hún-történet szereplőihez s a magyar eredetű monda-részleteket beleiktatja a hún-mondák anyagába;

a negyedik forrás, amelyből merített, a német hőseposz volt, de ezek az átvételei olyan jelentéktelenek, hogy nem jönnek számba.

Ezen az alapon Hóman kimondja, hogy «a hún-krónika mondai elemekkel átszőtt előadásából, mint tudákos kompilációból nem következtethetünk a magyar hún-monda létezésére, még kevésbé annak tartalmára.»¹

Hóman az okfejtés során a bizonyítékok hosszú rendjét avatott kézzel sodorja erős fonallá, de úgy nézem, az egyes szálak nem mindenütt simulnak össze szilárd egységgé. Vannak helyenként, ha nem is rések, legalább lazább fonású részek. Érvelésével szemben legsúlyosabb aggodalmam az, hogy a krónika egyik-másik mozzanatának fikcióként való igazolását nem látom egészen bebizonyítottnak. Az első pontban említett források hatásának kimutatásában áll Hóman a legszilárdabb talajon, itt támaszkodhatott a legjobb előmunkálatokra, kivált a mondaközvetítő elmélet híveinek kutatásaira. Sikerült igazolnia, hogy az első sorban írott forrásokból dolgozó Kézai érvényesítette a hún-krónikában mindazt, amit a külföldi krónikásoknál a hunokra vonatkozólag talált. Hogy ezek közül több mozzanat tudákos alkotás — persze nem Kézaié, hanem a forrásául szolgáló krónikásé — az is kétségtelen; ilyen, hogy mást ne említsek, az aquileiai gólya-monda. De vajon abból, hogy valamely mondai részlet megvan egyik-másik külföldi krónikában, már kétségtelenül bizonyos, hogy nem volt eleme a hún-mondának? Buda megölése p. o. nem lehet mondai eredetű, mert Jordanes elbeszéli? Nem élhetett ez az esemény a nép ajkán is? — annál inkább, mert a testvérviszály mozzanata, a gyilkosság természetes előzménye, nincs meg Jordanesnél s a német mondaváltozatokban sem, csak Kézainál.

Mégis ezen a ponton kevésbé merek szembeszállni a forráskritikában mester történettudós tekintélyével, hiszen az ő pozitív állításai ellen csak lehetőségeket szegezhetek. A második és harmadik pontban említett források anyagánál azonban Hóman is a lehetőségek, föltevések alapjára kénytelen átsiklani. Fölteszi, hogy a krónikás a IX—XI. századi magyarság életéből följegyzett történeti és mondai eseményeket tudatosan vitte át a hunokra. Nem kutatom, mennyire fér össze az ilyen eljárás a középkori krónikairás szellemével — hiszen ez már nem kompiláció, vagy egy hiszékeny, naiv pap jóhiszemű tévedése, ez szándékos, tervszerű megváltoztatása az igazságnak, szóval hamisítás. Ennek a kérdésnek eldöntését a történettudósokra bízva, a krónikának pusztán olyan mozzanataira hívom föl a figyelmet, amelyeknél Hóman szkepticizmusát logikai alapon nem látom megokoltnak.

Az egyik a csodaszarvas mondája. Megvan Jordanesnél, a Kézaiétól némileg eltérő szövegezésben, és ismeretes volt, bizonyíthatólag, a XI. századi magyarság körében. Mivel azon-

¹ U o. 79. 1.

ban Anonymusnál is szerepel egy szarvas, mely az üldöző Bors vezér elől a hegygerince menekül s ott a vezér nyilaitól összeesik, valamint Kézaiék elbeszélése szerint Szent László és Géza előtt is föltűnik egy csodálatos szarvas: jogos eljárás-e Hómané, aki azt állítja, hogy ez a motívum nem volt benn a magyar nép régi eredetmondájában, hanem a XI. századi Szent László-monda alapján alkalmazta először Anonymus a honfoglaló Borsra, majd később a hún krónikás Hunorra és Magyarra? Nem természetesebb-e a fordított irányú fejlődés? Épen azért, mert a csodaszarvas mondája a magyarság őshagyománya volt, az eredetmonda egyik mozzanata, azért jelent meg a különböző korokban más-más hőshöz kapcsolva.

Másfelől a tárnokvölgyi és cezumóri ütközeteknek s általában a panuoniai hún honfoglalásnak történetéről is nehezen tudom elhinni, hogy belejátszottak Aba és Péter harcainak a múltba visszavetített emlékei. Különös Attila látomásának dolga is. A monda keresztény szellemű; ez arra vall, hogy nem eredeti hagyomány, s valóban több nj^ugati forrásban megtalálható. Hóman azonban utal arra, hogy a magyar krónika szövege minden külföldi forrástól eltér: azt a levegőben lebegő emberi alakot, aki kihúzott kardjával megfenyegette Attilát, a hún fejedelem Kézai szerint a *maga feje fölött* látta (supra caput suum), míg az idegen források szerint az ember a pápa mellett lebegett. Az eltérésnek Hóman nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint én, s keresi a megfejtését. Ugyanez az eset megisméltódott a magyar krónika szerint Salamon és László között — s Hóman szerint a hún krónika előadása azzal egyezik, onnan vette a megváltozott motívumot, hogy a hős, mint a magyar mondában Salamon, a *maga feje fölött* pillantja meg a lebegő alakot. Ámde hogyan mutatja be ezt a Kézai állítólagos fikciójának alapjául szolgált jelenetet a későbbi *Bécw képes krónikában* megőrzött szöveg: «Vidit autem Salamon venientem (Ladislaum) ... et duos angelos super caput i'psius Ladislai ignés gladio volantes.» Tehát nem a maga feje fölött látta, hanem az ellenfelé fölt, nem is emberi alakot, hanem angyalt, nem is egyet, hanem kettőt, s a kariból kicsapó lángokat is látott — vagyis a hún krónika szövege sokkal jobban eltér az állítólag forrásául szolgált keresztény magyar legenda szövegétől, mint a külföldi Attila-mondákétól, és Hóman mégis azt állítja, hogy a hún krónikás a magyar király monda egy részét vetítette Attilára! Való, hogy ilyen nyilvánvaló tévedésre ez egyen kívül nem akadtam, de amilyen gonddal jár el Hóman Kézai monda-motívumainak forráskritikájában, olyan könnyen azonosítja őket a későbbi magyar monda s história eseményeivel.

Mellőzve egypár revízióra szoruló azonosítást, még csak kettőt ragadok ki. Egyfelől nem találok a hún monda szövegében

elég alapot arra, hogy elfogadjam Hóman nézetét a hún história utolsó, tragikus mozzanatáról. Azt állítja, hogy a krónikás a hún nemzet fölbomlására vezető testvérharcot, Attila fiainak viszálykodását, Jordanesből átvéve, azt Béla fiainak és Salamonnak harcaival színezte ki s Detre szerepét Vid alakjáról mintázza. Nemcsak önmagában merész gondolat ekkora konstruáló erőt tulajdonítani Kézainak, hanem a kétrendbeli események sora között olyan kevés *az egyező mozzanat*, s olyan nagyok az eltérések (Detre és Vid azonosítása!), hogy az egyeztetés nem állja a kritikát.

Másfelől a székely hún-mondát illetőleg térek el Hóman fölfogásától. A székely hún-monda valóban nagyon szegényes, még akkor is, ha a Kézainál megőrzött mondai elbeszélésekhez hozzátesszük a székelyek ajkán a XIII. században élt mondatörmelékeket. Van azonban ezeknek a mondai elemeknek két igen föltűnő és különös vonásuk: mind egy Csaba nevű hőshöz fűződnek, akit megtesznek Attila fiának, és ehhez a hőshöz, aki túlélve a nagy katasztrófát, Görögországba vonult, igen költői szellemű eseményeket fűznek (anyja Honoria, a görög császár leánya, házassága a Korozmin földről, Csaba íre, Hadak útja). Hóman igen egyszerűen, de túlságosan radikálisan oldja meg a Csaba-problémát: a székely nép ehhez a Csaba nevű hőshöz, akit már a XIII. században közmondásaiban emlegetett, a magyar nép mondáiból is ismert tipikus mondai történeteket fűzött, a XV—XVI. században pedig megtette hún nemzeti hősnek. Amit meg a krónikás ír Csabáról, az részint Jordanesből való, részint későbbi magyar mondáknak rávetítése Csabára. A kérdés éppen nem olyan egyszerű és világos, amilyennek Hóman látja. Jordanesben, aki természetesen Csabának a nevét sem említi, a krónikás pusztán azt találhatta, hogy Honoria, a római császár testvére, magához hívatta Attilát, a krónikával pedig mindössze annyiban egyezik a monda, hogy ott is szerepel Ed és Edömen meg leszármazójuk, Aba. A többi mind, a szegényességében is sok fordulatból összeszőtt mondai elbeszélés, Kézai tákolmánya? S a székelyek Csaba nevű közismert hősére, akinek Hóman szerint semmi köze sem volt a hunokhoz, egyszerűen ráfogta a nép, hogy Attilának fia volt! S mi több, két-három század múlva maga a székelység is — Kézai nyomán vagy függetlenül tőle — előléptette ezt az ismeretlen származású kost hún utóddá és nemzeti hőssé. Ezt a magyarázatot semmiképen sem tudom elfogadni. S ha a székelység körében élő *Csaba íre* kifejezést Hóman kedvelt módszerével a magyar mondivilágból fejtjük is meg — reahúzva a Szent László-füve indítékot — miről varrunk hímet a *Hadak útjának*, költői indítékára? Hóman tanítása szerint a székelyek hún-mondája időjárástól, századok folyamán, egyre bővült. Először pusztá név volt a Csaba, aztán magyar mondai elemek sűrűsödtek köréje,

végül a ködből mint nemzeti hős, mint a nagy Attila fia ragyogott ki. Nem valószínűbb-e, nem jobban megfelel-e a néplélektan és folklóré törvényeinek, hogy a nép emlékezetében a régi, gazdag mondaanyag egyre szegényedett, egyes elemei fokozatosan kiestek belőle? Kézai korában még aránylag tartalmasabb volt — egyes elemeit föl is használta krónikájához a XIII. századi író — s lassanként nem maradt belőle más, mint a Csaba-név, történeti szerepének emléke s egypár közmondás. Nem állítom, hogy ez a Csaba-monda megfejtése — az utolsó szót itt a folklorista mondja majd ki — de Hóman karddal metszette szét a gordiumi bogot, s ez az életben lehet megoldás, de a tudományban nem.

Általában Hóman kritikája Kézaival szemben kétségtelenül jogosult, de úgy nézem, szigorúbb, mint kellene, s szkeptizise is túlon-túl erős a hún-mondák kérdésében. Ha elfogadjuk álláspontját és töröljük a hún-mondákból mindazt, amit ő a krónikás tákolmányának tüntet föl: az ő beállításában Kézai még mindig igen merész fantáziájú költő lett volna. Sok helyről összeszedett aránylag kevés anyag bővült volna ki a kezén egységes, bonyodalmas mesévé.

Magam meg vagyok győződve, hogy Kézai krónikájában jóval nagyobb szerepe volt a magyar néphagyománynak, mint Holháh gondolja, s erősen hiszem, hogy a további kutatásnak sikerül majd igazolni a hún-história egjak-másik eleméről a mondai eredetet, épen azokról, amelyeket Hóman más, pozitív forrás híján a magyar históriából és mondából akar megfejteni — talán még a székely monda-törmelékekből is kihámozni valami mondai magot. A végeredményen azonban ez nem változtat, s Hóman meggyőző érvelése bizonyossá emelte azt a hitet, hogy Kézai művének bevezető része a maga egészében nem hún-mondák foglalatja, sok része — de nem mind — mondai alap nélkül szükölködik, a gesta-író csinálmánya — de talán mégsem hamisítása.

Azzal azonban, hogy Hóman a Kézai-krónikát joggal jelentette ki kompilációnak, még nincs a hún-mondák kérdése lezárva — még akkor sem, ha elfogadva okfejtését, azt pusztá tákolmánynak, vagy mondjuk misztifikációnak tartjuk s a benne lerakott hún-mondát utolsó mozzanatig elvetjük. Ezen a negatív, romboló megállapításon kívül van ugyanis Hóman fejtegetéseinek pozitív, építő fele is: a hún-mondák meglétének tagadása mellett állítja és módszeresen bizonyítja, hogy a magyarságnak, amióta néppé fejlődött, az V. század óta, állandóan volt hún hagyománya, azaz élt a magyarságban a hunoktól való származásának tudata. Ez a megállapítás Hóman művének legfontosabb eredménye; lényegében ugyanaz mint Gombocz tanítása; de határozottabban van fogalmazva és jobban van élezve: a hún-hagyomány történeti voltát

igazoló szavakból kicsendül a hún-mondák hitelességét tagadó tudós fölfogása, s ez az ellentét még jobban fölfokozza meggyőződésének és hangjának erejét, amellyel tanítását hirdeti. Szembefordulva a hiperkritikus nyelv tudósokkal és történetírókkal, Gombocz elméletének szellemében, ki meri mondani ő is, hogy a magyar népnek, mint a türk vér révén a hunokkal rokon néptörzsnek, volt történeti tudata a hun-magyar kapcsolatáról, s ennek alapján volt ősi hun-hagyománya a hunokról.

Hogy két jeles tudósunk, tudományszakuk legkiválóbb képviselői, ha nem is egymástól függetlenül, de külön utakon járva, ugyanarra az eredményre jutott, az már eleve valószínűvé teszi elméletüket. Még meggyőzőbb lesz ez azonban, ha nyomról-nyomra végigkísérjük Hómant bizonyító eljárásában. Gombocz nyelvi érvekkel dolgozott, Rómán, híven történettudós voltához, történetiekkel.

Bizonyításának szövedéke a következő:

1. A hún rokonság tudata — a magyarság hún-hagyománya — megvan már Anonymusnál, tehát a XIII. század elején; az ő (restójában ez mint a magyarság körében általánosan élő nemzeti hagyomány szerepel;

2. de megvolt ez a tudat már előzőleg Anonymus forrásában, a Szent László-korabeli *Gestaban*, a XI. század végén, s mivel:

3. korábbi külföldi forrásokban nem található meg, azt pedig föl sem lehet tenni, hogy ez a krónikás, komoly, megbízható történetíró, maga költötte volna: egészen bizonyos, hogy a néptől, helyesebben az akkori magyarság körében élő köztudatból vette a hagyományt;

4. ilyen tudatot egy egész nép nem vehet át más néptől, a magyarság sem vehette máshonnan, akár a szlávoktól, akár germánoktól, annál kevésbbé, mert nincs a legkisebb nyoma ám annak, hogy ezeknél a népeknél élt volna a hun-magyar azonosság tudata.

Ebből logikailag következik, hogy a hún-magyar kapcsolat tudatát, amely a XI. században élő hagyomány volt nemzetünkénél, a magyarság magával hozta keletről — hozhatta is, mert nemzetünk, amint Gombocz, Németh Gyula és Zichy István¹ kutatásai bebizonyították, leszármazol vagy rokonsági, de mindenképen vérségi kapcsolatban állott Attila népével, beletartozott a nagy hún fejedelem birodalmába. Hóman végső megállapítása szószerint idézve: «A hún magyar azonosság gondolata nem a mai haza területén kialakult fiktív hagyomány, hanem a honfoglaló magyar nép, illetőleg a nép finn-ugor elemeivel a honfoglaláskor már teljes ethnikai és nyelvi

¹ *A magyarság története és műveltsége a honfoglaláskor* 1923.

egységben összeforrt bolgár nemzetségnek, elsősorban az Arpád-nemzetségnek, keletről magával hozott, történeti tudaton alapuló ősi hagyománya.»¹

Hóman okfejtését megbírálni nem a mi hivatásunk, ez a történettudósok dolga. Addig azonban, amíg a történettudomány nem cáfolja meg — bízunk benne, hogy erre nem kerül a sor — az irodalomtörténet elfogadhatja meggyőzőnek s a rajta nyugvó végső következtetéseket valóknak. Annál inkább megnyugodhatunk benne mi, irodalomtörténetírók, mert az érvelés logikáját tekintve — s a mi hatáskörünkbe csak ez tartozik — Hóman fejtegetései és következtetései, az utolsó lépés kivételével, megtámadhatatlanok. Okfejtése egészen addig a pontig, hogy a magyarság keletről hozta a hún-hagyományt, *a tények* szilárd láncává kovácsolódik — mennyivel értékesebb ez azoknál az elméleteknél, amelyek *föltevéseket* ragasztanak egymáshoz! Az utolsó pont, hogy ez a hagyomány ősi eredetű, történeti tudaton alapul, igaz, már nem tényen, hanem föltevésen nyugszik, a hún-magyar azonosság vagy rokonság föltevésén. Csakhogy ez a föltevés nemcsak valószínű — sőt Grombocz és a többi nyelvtudós bizonyítékai szerint szinte már fényerejű — hanem, és ez még fontosabb érv, az egyetlen lehető magyarázata a hagyomány történeti voltának. Ra elfogadjuk szilárdnak, reálisnak Hóman okfejtését visszafelé a XIII. századtól a XI-ig — pedig ez elől a tudomány mai állása szerint nem lehet kitérni — akkor el kell fogadni a hún-magyar rokonságnak egyébként is kitűnően megalapozott és bizonyított föltevését is.

A magyar hún-hagyományt azonban Hóman nem korlátozza az azonosság történeti tudatára, hanem kibővíti s pontosan megállapítja, mi szerepelt ebben a hagyományban, milyen elemekre — személyekre és eseményekre — terjedt ki a magyarságnak történeti tudata. Előbb azonban a nemzetünk körében élő hún történeti tudatot kétfelé választja: volt a székelyeknek is, a magyaroknak is külön hún-hagyományuk. Erre a szétválasztásra Hóman már maguknál a krónikásoknál is talált alapot; azok ugyanis következetesen elkülönítik egymástól a székelyeket és a magyarokat — épen a hunokkal való kapcsolatuk alapján: mind a két nép a hunok utóda, de amaz a birodalom bukása után Erdélyben maradt, emez a keletről visszavándorló hűnság.

A székely hun-hagyományból Hóman minden mondai elemet kürt az egy Chigla-mezei hazát kivéve, így nem marad más tartalma a hagyománynak, mint a hún-székely azonosság tudata, mely mint népi hagyomány kimutathatólag élt a székelyek között a XI. századtól a XVI.-ig. A székely hagyománynál jóval

¹ Id. mű 50. 1.

gazdagabb magyar hún-hagyomány anyagát Hóman a Szent László-korabeli elveszett Gutában találja föl: mindaz, ami megvolt ebben a XL. századi *Gestában*, az élt mint történeti tudat a magyar nép körében, mégpedig mint a nép vezető törzsének, a névadó Magyar-törzsnek s az uralkodó családnak, az Árpád-nemzetségnek, ősi hagyománya. A hagyomány elemei tehát, pontokba foglalva:

1. a hún-magyar azonosság történeti tudata;
2. az a hit, hogy az Árpád-nemzetség egyenes ágon Magyar-tól, s messzebről Attilától származik (ez a Magyar történeti hitelességű név: Muager [Mogyer] hun [onogur] király viselte a VI. században);
3. a hűneredetű bolgár Dulo-nemzetséggel való kapcsolat tudata: a nőrablás és összeházasodás a Dulo-dmasztiával — s e dinasztia legendás alakká vált hőse: Attila.

Ennyi az, ami Hóman szerint a hún mondavilágból a magyarság tudatába átkerült, ennyit lehet belőle a magyar nép ajkán élőnek *bizonyítani*. Nem állítja azt, hogy a hún-hagyománynak más tartalma nem lehetett, csupán azt, hogy «ennyi az, amit a *korunkra jutott* forrásokból odatartozóknak tekinthetünk.»¹ S valóban fejtegetései során föl-fölbukkan a «korunkra jutott» forrásokból egy-egy olyan mozzanat, amelyet a szigorú kritikus mintha hajlandó volna mondai eredetűnek, tehát a hagyomány ősi «leméül elismerni. Ilyenek Attila ismert mellékneve (Flagellum Dei) és Attila székvárosának emléke, amelyet Pannoniában, a római romokon épített föl, s a magyarok Budának, a németek Ecilburgnak neveztek. Ebben a kérdésben azonban bizonyos ingadozás érezhető nála. Noha határozottan kimondja, hogy a magyar hún-hagyomány eleméül csak az tekinthető, ami a *Gesta Ungarorumh&n* megvolt, mégis valószínűnek tartja, hogy éTt az ősi hagyományokban Attila nyugati hazájának és fiai keletre való vándorlásának emléke is. Ez önmagában még nem ellenmondás; elgondolható, — s mi erősen hisszük is — hogy megtapadt a magyarság emlékezetében a hún históriának egy és más mozzanata — de amint erre az álláspontra helyezkedünk, akkor meginog az a szilárd, megdönthetetlennek hirdetett elve, hogy a hún-hagyomány egyetlen forrása számunkra a XI. századi *Gesta*. Vagy-vagy: megalkuvásnak helye nincs! Vagy azt tanítjuk, hogy amit nem jegyzett föl a XI. századi krónikás, az nem volt élő hagyomány, vagy megengedjük, hogy az ismert mondai indítékokon kívül mások is beletartoztak a hagyományba — de akkor nem szabad a *Gesta Ungarorumot* az egyetlen zsinórmértéknek tartani!

Másfelől Hóman elismeri azt is, hogy az ősi hún-hagyomány, de már az új hazában, a X—XL században új törté-

¹ U. o. 51. 1.

neti elemekkel bővült,¹ részint az élő néphagyományból (székelyek hún eredete, Pannónia régi lakói, Isten kardja), részint külföldi forrásokból (Attila nyugati harcai). Ezt az állítást nem tudom elfogadni. El lehet-e gondolni, hogy a XI. század magyarsága — nem a krónikás, hanem a magyar nép — külföldi, latin krónikákból szerzett tudomást Attila harcairól s azokat beledolgozta a maga ősi hagyományába? Ez ugyanaz az elfogadhatatlan álláspont, mint azoké, akik hún-mondáinkat könyvmondáknak hirdették! S a többi, az élő néphagyományból az ősi hagyományhoz csatlakozó monda-elem! Hó man elismeri őket népi, élő mondáknak (ő ugyan «hagyományt» említ, de ez mellékes), vagyis a X—XI. században éltek a nép ajkán. Honnan kerültek oda? Hol és mikor teremtett az Isten kardjának, Hóman szerint is magyar mondája? Itt az új hazában, vagy épen a kereszténnyé vált magyarság ajkán? Hajl magyarság mondatereztő képzelete a XI. században olyan erős volt még, hogy Attila személyéhez egészen új indítékokat talált ki, még pedig nagyszabású (Attila hadjáratai) és költői (Isten kardja) elemeket, akkor szabad-e a régibb, pogány magyarságot megfosztani ettől a képességtől, azt a magyarságot, amelyben nyilván sokkal elevebben élt még a nagy király emléke — hiszen jóval közelebb esett hozzá annak történelmi szereplése. Ha ezek a monda-elemek a X—XI. században valóban éltek népünk ajkán, nem természetesebb magyarázat-e, hogy ezek a magyarságnak régibb, keletről magával hozott emlékei, mint az, hogy a XI. század folyamán egészen megváltozott életviszonyok és műveltségi állapotok között bukkantak föl, váratlanul, mint a tengerből hirtelen kiemelkedő új szigetek?

Íme folytassuk ezeknek a részlet-kérdéseknek feszegetését, mert bármilyen nagyjelentőségűnek látom a belső ellenmondást Hóman fejtegetéseinek ezen a pontján, föltevéseivel szemben magam is csak föltevéseket állíthatok. Forduljunk e helyett Hóman végső eredményéhez, amely logikus betetőzése a szigorú történetkritikai módszerrel emelt épületnek. E megállapítás lényege, Hóman elméletének magja, a következő: Ajnagyságnak hún-mondái nem voltak, de volt történelmi hún-hagyománya, s ez a XI. századi őrstában van lerakva. Ezt a hagyományt azonban a magyarság nem a hunokra, hanem önmagára vonatkoztatta, azaz ez a hagyomány a magyarság szemében nem hún-történelmi vagy hún-monda volt — a történelmi és monda között, tudvalevőleg csak mi teszünk különbséget, a régi, primitív népek nem választják szét e kettőt, valamint a nép ma sem — hanem a magyar nemzetnek, illetőleg az Árpád-nemzetségnek

¹ A bővülés időpontját egy helyütt határozottan a XI. századra korlátozza. (U. o.)

eredet-mondája. Szerepelt benne a hűség is, a vérségi kapcsolat tudata folytan, de a mondák hőse a magyar nemzet volt.

Van ennek az elméletnek egy fontos pontja, amelyet az irodalomtörténet a maga eszközeivel sem igazolni, sem megdönteni nem tud. Ez az a XI. századi *Gesta Ungarorum*, amelyre Hóman egész elmélete fölépül. Csak a történettudomány bírálhatja meg, vajon sikerült-e Hómannak ezt az elvesztett szöveget rekonstruálni azokból a későbbi történeti munkákból — évkönyvekből, gestákból, krónikákból vagy azokinterpolatióiból — amelyek, a történettudósok véleménye szerint, ebből a régi primarius szövegből merítettek. Hóman, láttuk, pontról-pontra, vagy akár így is mondhatják: fejezetről-fejezetre, meghatározza ennek az elvesztett és még utalásokból, hivatkozásokból sem ismert történeti műnek tartalmát. Megvolt-e ebben a *Gestában* mindaz, amit Hóman benne keres, és csak az volt-e benne, nem volt-e még más is, emlékezés olyan eseményekről és személyekről, melyekre a XX. századi tudós nem gondol? Álláspontunk ebben a kérdésben sem lehet más, mint az imént volt Hóman okfejtésével szemben. Ha egy olyan, tudós, mint Hóman, a történeti forráskritikának avatott mestere, lelkiismeretes munkával, a legszigorúbb módszeres eljárással megállapít egy önmagában logikus, a valószínűség látzatával teljesen bíró föltevést, akkor ezt az irodalomtörténetnek el kell fogadnia és alapul kell vennie a maga vizsgálódásai számára mindaddig, amíg a történettudomány is kitarat Hóman föltevése mellett.

Már nem ilyen egyszerű a döntés a másik kétes pontban. Ez a magyar hún-hagyomány anj^agának kérdése. Vajon valóban csak a magyar nemzet eredetmondájaként élt-e a magyarság körében ez az ősi hagyomány, amint Hóman véli, vagy a magyarság befoglalta ősi hagyományába a hűséget is? A felelet itt már nem attól függ, vajon hisszük-e, hogy Hóman híven rekonstruálta-e a Szent László korabeli *Gestát*, hanem attól, megengedjük-e annak lehetőségét, hogy a magyar hun-hagyományban olyan elemek is voltak, amelyeket a *Gesta* írója nem ismert vagy nem tartott bármi okból méltóknak a lejegyzésre. Ezen a ponton az irodalomtörténet felszabadíthatja magát a történettudomány gyámsága alól, s a lehetőségek terén járva, választhat a föltevések között — említettem, hogy Hóman maga sem tiltja el az utóbbtól a tudományt.

A következő két kapcsolatos kérdésre nem vetünk súlyt.. Vajon ez az ősi hagyomány eleinte pusztán a magyar törzs vagy épen az Árpád-nemzetség tulajdona volt-e s csak később terjedt át a többi törzshöz, vagy mindjárt az egész népé, azt ma csak vitatni lehet, bizonyítani alig. Mind a kettő csak lehetőség; melyiket tartjuk valószínűbbnek, nem fontos, mert az kétségtelen, hogy nem maradhatott sokáig kis körre korlá-

tozva, hanem csakhamar az egész nép közbirtoka lett. Az is mellékes, minek nevezzük ezt a hagyományt, a magyarság eredet-mondájának-e, mint Hóman teszi, vagy a magyarság hún-mondájának — ez utóbbihoz is van jogunk, hiszen az eredet-mondában a két nép sorsa összekapcsolódott, s a nagy hún király úgy szerepelt a magyarok mondáiban is, mint a nép uralkodó nemzetségének őse.

Végül, már egészen magunkra öltve az irodalomtörténet fegyverzetét, revideálnunk kell azokat a történettudomány és poétika mesgyéjén járó terminusokat, amelyekkel Hóman dolgozik. Ezek: a magyarság történeti tudata, ezen a tudaton alapuló ősi hagyomány, a magyarság Irán-hagyománya, a magyar eredet-monda és a magyar hún-monda. Már e terminusok használatában is érezhető némi ingadozás ~ az ősi hagyomány, hún-hagyomány és eredet-monda egyet jelentenek — ez azonban jelentéktelen s megérthető a szerzőnek abból a törekvéséből, hogy a fogalmat minél több oldalról értesse meg az olvasóval. A baj az, hogy a hagyomány és a monda fogalmához olyan képzeteket fűz, amelyek nem illetik meg őket: Hóman szerint a hagyomány történeti tudaton alapul s így hiteles, a monda költői fikció, így a képzelet alkotása. Ez az önkényes elhatárolás azután sok zavart okoz. mikor Hóman szembeállítja egymással a fogalmakat.

A *történeti tudat* szembeállítása a *mondával* jogos és szükséges, nemcsak azért, mert emez, még ha van is történelmi alapja, nem hiteles történelem, hanem azért is, és ez még fontosabb. mert a történeti tudat csak emléket őriz a megtörtént eseményeknek, vagy a régebben élt személyeknek, s bármilyen határozott és éles is, tartalmilag szegény, hosszabb képzetsorozat, mozgalmas események sorát nem tartalmazza, mint a monda. Igen fölvilágosító analógiákkal szolgálhatunk a jelen életből: népünknek van történeti tudata Kossuth Lajosról és a szabadságharcunkról, mondái azonban sem a nagy harcról, sem annak lelkéről nincsenek.

Nem látok azonban elég okot arra a merev elhatárolásra, amellyel Hóman a *hagyományt* és *mondát* egymástól távol tartja, két egymással szemben álló fajnak nézi. Hogy eljárása nem megokolt, azt a két fogalom jelentésének megvilágítása bizonyítja. A monda fogalmát nem kell meghatározunk, közismert és általánosan elfogadott, A hagyomány fogalma azonban határozatlan: meghatározását Hóman sem adja. pedig ő némileg konkrét (konkrét) és speciálisabb jelentésben használja. Mulasztását könnyű pótolni, egészen az ő szellemében. Ha Hóman módjára a hagyományt szembeállítjuk a történeti tudattal — s ez az ellentét megokolt — akkor éppen abban tér el attól, hogy nem szorítkozik pusztán nevekre, a megtörtént dolgoknak egy-két képzeté kristályosodott emlékére, mint amaz. hanem jóval

gazdagabb tartalmú: több egymáshoz kapcsolódó eseményt foglal magában, vagy lia egyet, annak több kapcsolatos mozzanatát; a hagyománynak tehát mindig van bizonyos kompozíciója, akármilyen egyszerű, átlátszó is az. Szóval a hagyomány is elbeszélés, így organikus egész,¹ mert ha nem volna az, akkor nem lévén írásba foglalva, nem maradhatott volna fenn századokon keresztül. Közismert néplélektani törvény, amelyet nálunk Arany János fogalmazott először szabatosan a *N'ai v eposzunkról* szóló tanulmányában, hogy a le nem írt, csupán emlékezetben tartott események csak «kerek idomban, gömbölyű alkatban tarthatják fenn magukat — szóval megkomponált elbeszélések alakjában. Ha a hagyománynak nem volna ilyen kötött elbeszélés-alakja, akkor idők jártává], aránylag hamar, szétesnék elemeire, s azok nagy része elkallódnék, a többi pedig legföllebb — mint történeti tudat élne tovább. Ez más szóval azt jelenti, hogy ha a hagyomány fogalmát megfosztjuk a kerek, elbeszélés-forma jegyétől, akkor az teljesen egybeesik a történeti tudat fogalmával — s a jelen kérdésnél nem volna rá szükség. A hagyomány tehát, épúgy mint a monda, olyan elbeszélés, melynek meséje a múltban játszik. Ez az egyezés köztük. Az Őket elválasztó különbségeket róloman nem határozza meg, de fejtegetéseiből nyilvánvaló, hogy a költött, fiktív, képzeletszülte mondával szemben a hagyomány megkülönböztető kritériumának a történeti hitelességet tartja. Ámde ki dönti el azt, hogy a nép ajkán élő elbeszélések közül melyiknek van, melyiknek nincs történeti hitele, tehát melyik hagyomány és melyik monda? Xyilván csak mi. az utókor, szabatosan szólva a, történettudomány. A pogánykori magyarság erről a különbségről nem tudhatott — nem kell bizonyítani, hogy a IX. századi magyar nép nem érezhetett semmi különbséget köztük, hiszen még a XX. század magyar népe sem érez. Az csak mesélt, tovább adta. híven vagy változtatva, amit apától hallott; hagyomány-e, monda-e az. ami így szájról-szájra terjedt, pogány őseinknek' sejtelmük sem lehetett róla.

¹ A «hagyomány»-nak van egy kevesebb jegyből álló. Lóhat szélesebb körű és általánosabb jelentésű fogalma a történettudományban. Jelenti azokat a múltból fennmaradt híradásokat — képen, szóban, írásban — amelyekben megvolt a *tudósítás szándéka*. (L. Dékány István, *A történettudomány módszertana*, 1925. 20. 1.) E három különböző természetű hagyomány-Jaj közül Hóman ezúttal nyilván csak a másodikra gondol, a *szóbeli hagyományra*, határozottabban a szóbeli *nej/hagyományra*. Hogy a hagyománynak ez a faja valóban csak elbeszélés alakjában élhet, amint ezt nyomatékosan hangsúlyozom és fölfogásom alapjává teszem: annak igazolását, megtaláltam Dékány imént megjelent füzetéjén. Dékány taxatíve fölsorolja a szóbeli hagyomány fajait: *elbeszélések, mondák, anekdoták, közmondások, történeti dalok* — látnivaló, hogy ezek a műfaji megjelölések mind formába rögzített-ségre utalnak, sőt a közmondásokat kivéve a többi organikus szerkezetre is. Tehát Dékány sem tekint a hagyományt és mondái szemben álló fajoknak, hanem a, mondái a hagyomány egvik alfajának.

hitt bennük, s ez nekik elég volt. Hómanék aztán modern forráskritikájukkal, mégpedig elméjük nagymértékű megfeszítése mellett, különválasztják a tiszta magot a konkolytól, a hiteles történelmet a költői fikciótól. (Mi, irodalomtörténet-írók, persze megbecsüljük a «konkolyt» is — még jobban, mint a «tiszta magot»!)

De nemcsak így, szubjektív feléről nézve a dolgot, esik össze a két fogalom köre, hanem objektíve is; nemcsak a pogány magyarság nem különíthette el a kettőt, hanem mi sem tudjuk élesen elhatárolni. A monda, köztudomású, nem pusztán költött elemekből szövődik, mindig van valami hiteles alapja; az úgynevezett népmondáknak kevesebb, annál több a történeti mondáknak, a ni el y ek a nemzet egy-egy nagy hőséhez, egy-egy nagy tettehez fűződnek, vagy éppen a nemzet életének nagyszabású fordulatait örökítik meg. Ezekben nemcsak mese-elemeket foglal elbeszéléssé a képzelet, hanem megtörtént eseményeknek többé-kevésbé hiteles emléket is, s akárhányszor van bennük annyi történet, mint fikció. S a nép is ezekben a mondákban a maga históriáját látja, tehát szemben a mesékkel, melyekben nem hisz. valószínűleg fogadja őket. Viszont egészen természetes, hogy a tanulatlan, vagy éppen tudatlan és kritikátlan egyszerű nép körében a történeti hagyomány is akaratlanul megtelik költői elemekkel: alig hiszem, hogy a szájról-szájra terjedő történeti hagyományok közül csak egy is volna, amely ne volna bőségesen, keverve fikciókkal, amelyet ne színezett és változtatott volna a költői képzelet. A történeti monda mindig a hagyomány továbbfejlődése: olyan történeti hagyomány, amelybe sok költött elem furakodott be, vagy amely időjárással nagy mértékben elváltozott. Mondá és hagyomány — ezt az utóbbit a Hómantól neki tulajdonított konkrétum értelemben véve — nem is két külön faj, hanem vagy ugyanannak a fajnak — mondjuk: történeti elbeszélésnek — két fokozata, vagy éppen, Dékány István meghatározása szerint,¹ az egyik, a monda, a másikat, a hagyomány, pusztán alfaja. így is, úgy is annyira egymásba nyúlnak köreik, hogy akárhányszor a kritikus önkényétől függ, mondanak tartja-e már vagy még hagyománynak ;iz elbeszélést.

Szóval monda és hagyomány között pusztán *tartalmi* eltérést lehet konstatálni: amaz megmarad a história körén belül, emez túlmegy rajta. Ez az eltérés fontos a történettudósoknak, mert az a megtörtént dolgok iránt érdeklődik, de az irodalomtörténet nem sokba veszi.

Beleállítva ebbe a megvilágításba Hóman fejtegetéseit, azt kell mondanunk, hogy belőlük logikusan csak kétféle eredményt lehet levezetni:

¹ L. az előbbi jegyzetet.

a) A honfoglalás ideje körül élt pogány magyarságnak volt történeti tudata a hún-magyar kapcsolatról, illetőleg azonosságról, de ez csak pusztá tudatként élt a népben: a hunokról s azok tetteiről, meg nagy királyukról, Attiláról nem voltak kerek elbeszéléseik, azaz nem voltak hún-mondáik; de akkor azt is ki kell mondani, hogy nem lehetett hún-hagyományuk sem, mert ha lett volna, az is kerek elbeszélés alakjában maradt volna fenn. — Azt a kiutat könnyű elrekeszteni, hogy ezek az elbeszélések csak *történeti* hagyományok voltak, nem pedig mondák. Kinek volna ugyanis bátorsága majd másfélezer év előtti elbeszélésekre — amelyekről reális bizonyítékok híján még azt sem tudjuk igazolni, hogy megvoltak, pusztán belső, bár nyomos érvek alapján hiszünk létükben — ráfogni, hogy ezek objektív hitelességű, történetileg igaz eseményeket foglaltak magukba, vagy ellenkezőleg, kinek volna bátorsága megtagadva tőlük egészen a történeti alapot, költött mondáknak hirdetni?

b) A magyarság történeti tudata nem merült ki egy-két név s egy-két esemény pusztá emlékében, hanem ez a tudat éltetett egész elbeszéléseket, melyeknek tárgyat a hún-magyar história szolgáltatott. Hogy aztán ezeknek az elbeszéléseknek az anyaga pusztán a magyarságnak Attilával való kapcsolata volt-e, vagy szó volt bennük Attila nyugati harcairól, a nagy katasztrófát túlélő hún-ság visszaözléséről keletre --- ezt a lehetőséget Hóman is megengedi — esetleg a hunok életének egyéb fordulatairól is, az érdekes és fontos kérdés, de a lényegen nem változtat. Az meg egészen mellékes, legalább az irodalomtörténetíró szemében, vajon monda vagy hagyomány néven emlegetjük-e ezeket az elbeszéléseket.

A döntő mozzanat az: ha hiszünk abban, hogy voltak a magyarságnak ilyen, a hunokhoz kapcsolódó elbeszélései, akkor a hagyomány és monda főntebb kifejtett kapcsolatát szem előtt tartva, nem tagadhatjuk a hún-mondák egykori meglétét sem; legföllebb, ha a logikát, mint fölösleges akadékos, kivetjük tudományos poggyászunkból.

A két lehetőség közül én, híven ahhoz az állásponthoz, amelyről eddig Hóman okfejtését vizsgáltam, a másodikat fogadom el: tudományos meggyőződés az, hogy pogány eleinknek volt hún-mondájuk. Szembekerülök ily módon Hómannal, akinek elmélete épen abban a tanításban csúcsosodik ki, hogy népünknek volt ugyan hún-hagyománya, de nem volt hún-mondája. Az el-lentét azonban korántsem olyan mély, mint amilyennek ez a mesterséges, éles beállítás mutatja, hiszen ugyanazon az alapon állunk, szabatosan szólva: egészen ráhelyezkedem Hómanéra. A kérdés lényeges pontjaiban elfogadom elméletét, csak egy lépéssel tovább megyek, mint ő, s okfejtéséből levonom azt a végső következtetést, amelyet ő nem tudott tudományos meggyőződéssel összeegyeztetni. Valójában nem is annyira

ellentét van lel fogásunk között, mint inkább eltérés, az is pusztán a szavak értelmezésében: én mondának nevezem azt, amit Hóman hagyomány néven emleget. Ha sikerült igazolnom, hogy ez a két faj nem állítható mereven szembe egymással, sőt el sem különíthető élesen, akkor talán számíthat arra is a fölfogásom, hogy mint valószínű föltevést elfogadja a tudomány. Szűrjük le az eredményeket, állítsuk össze, pontokba foglalva, a történettudománytól megállapított tényerejű föltevéseket, amelyekre majd az irodalomtörténet a maga tanításait alkalmazhatja. A tények láncolatán visszafelé haladva, historíailag megállapítotttnak vehetjük,¹ hogy

1. a magyarság a XIII. századtól kezdve kimutathatólag hitt a hún eredetben;

2. már a XI. században, a Hzent László kori elveszett *Gesta Ungarorum*han, írásban is meg volt rögzítve ez a tudat, sőt egy aránylag gazdagon kiképzett, hosszabb eseménysorozatot magában foglaló mondai színezetű hagyomány volt benne följegyezve;

3. a *Gesta* írója ezt a hagyományt nem meríthette máshonnan, mint magyar népi forrásból; végül

4. ez a hagyomány a magyar népnél apáról fiúra szálló szellemi tulajdon volt, s azt a magyarság keletről hozta, mégpedig — de ez már csak föltevés, noha szinte bizonyosságerejű — mint a hun származás vagy hún kapcsolat örökségét.

Ezek a történeti megállapítások, átvétítve az irodalomtörténet síkjába, azt jelentik, hogy a keleten nomád életet élő harcos magyarság ajkán történeti tárgyú elbeszélések éltek a magyar nemzet eredetéről, arról a nőrablásról, amely mintegy megvetette az új nép alapját, két nagy királyáról, Magyarról, akitől apai, és Attiláról, akitől anyai ágon származott a nép uralkodó nemzetsége, az Árpádok; valószínűleg foglalkoztatta képzeletüket egy csodálatos kard is, melyről az a hit lehetett elterjedve, hogy istenük ajándékaként került a nemzetség fejének birtokába, talán élt emlékezetükben az a nagy katasztrófa is, mely az egyik ős hatalmas birodalmát nyugaton megdöntötte, s ezen emlék nyomán tudhattak arról is, hogy a hún nép egy része visszaözönlött keletre. Igaz történet emléket őrizték-e ezek az elbeszélések, vagy költött eseményekről szóltak? Nyilván volt bennük mind a két elemből — az irodalomtörténet nyelvén szólva: a magyarokká vált onoguroknak voltak *mondáik*, a nemzet eredetét s legendás hősüknek. Attilának emlékét megőrkítő ősmondáik.

Erre az eredményre vezetett bennünket a történettudós, de ugyanerre az eredményre jutottunk másfajta okoskodással

¹ Ezek a pontok természetesen ugyanazok, mint amelyeket föntebb (214. lap) Hóman megállapításaiként közöltem.

is, a folklore és néplélektan útjait járva. Ha a hún rokonság; történeti tudatán kívül élt a magyarság körében az V-ik századtól a XI-ikig, hat századon keresztül, hún-hagyomány, ez nem maradhatott fenn mint történeti tények pusztá emlékezete. Bár a műveltség kezdetleges fokán álló népeknek történeti emlékezete kétségkívül szívósabb, mint a műveltség magasabb fokán állóké: bebizonyított igazság, hogy a messze múltból meg nem rögzítve, kerek formába nem foglalva csak történeti nevek vagy allele törmelékek maradnak fenn századokon át, mint a székelyeknek hún-, illetőleg Csaba-monda foszlányai. Több mozzanattól álló, összefüggő, terjedelmesebb eseménysorozat csak úgy származhatik át nemzedékről-nemzedékre, ha az emlékezet számára meg van rögzítve, ki van kerekítve: vagy verses, énekelhető, ill. recitálható alakba van foglalva, vagy mint prózai szöveg organikus mondává kompon áldott. Ha volt a magyarságnak századokon át élő hun-hagyománnyá — s láttuk, a történettudomány igazolta, hogy volt — akkor ez vagy hősénekek (hősdalok), vagy kerek mondák alakjában élt a nép ajkán.

Ha tehát Kézai hún-krónikáját a maga egészében elvetjük is s az ötöle lejegyzett hún-mondáktól megtagadjuk is a hitelességet, arról a hitről, hogy a. honfoglalás előtti korban a, magyarság mondaköltészetének volt hún anyaga is, nem kell lemondanunk. Voltak hún mondáink, s annál inkább emlegethetjük e néven őket, mert ezek a mondák a két nép közös eredetével — vagy Hóman szerint a magyar nép eredetével — kezdődve Attiláig s a hún nemzet fölbomlásáig vezetik a magyarság sorsát s Mogyer király története után vagy három századot átugorva, egyszerre Árpád nagyatyjára, Ugekre térnek — valójában tehát a magyar nép életének csak azt a részét ölelik föl, amely a húnshoz kapcsolódik. S nemcsak azt tudjuk, hogy voltak hún mondáink, hanem a mondák anyagát is meg tudjuk határozni abban a három góc köré rendeződő vagy hat indítékban, amelyekről Hóman kutatásai igazolták a történeti hitelességet.

Ez a nagy kérdésnek, a magyar irodalomtörténet legtöbbit vitatott problémájának megoldása a tudomány mai állása szerint. A magyarságnak már a honfoglalás előtt voltak történeti tárgyú, a húnshoz életével kapcsolatos elbeszélései; nevezzék őket az egyes kutatók, fölfogásuk szerint, hagyományak vagy mondának. Ennyit az irodalomtörténetnek el kell ismernie, s ezen az alapon építheti tovább elméletét az ősi epikus költészetéről. A részletekre vonatkozólag is ad^a van a kutatás iránya. Az irodalomtörténet hivatása lesz a folklóré támogatásával eldönteni, vajon a hun-hagyomány, illetőleg hún-monda anyaga pusztán arra a tárgykörre korlátozódott, amelyet Hóman számára kijelölt, vagy voltak egyéb elemei

is. A legközelebbi kérdés: igazolható-e, vagy legalább valószínűvé tehető-e, a Kézai-féle. állítólag csinált monda-anyag egy részéről a mondai eredet. Amint Hóman az Isten kardjának mondáját is hajlandó elismerni ősi magyar hagyománynak, noha a Szent László-korabeli *Gesta* nem őrizte meg, s ezzel rést üt elméletén: akként megvan a lehetősége annak, hogy egynéhány indítékról — a csodaszarvas regéje, Attila legendás életének egyik-másik mozzanata, a birodalom föl-bomlása. Csaba szerepének krónikás ízű hagyománya — igazolódni fog a mondai eredet.

Ez a lehetőség nem érinti Hóman okfejtésének és eredményeinek nagy értékét. Hóman — és vele együtt Gombocz - ez irányú megbecsülhetetlen érdeme az. hogy megtalálták a Inmmonda-kérdés labirintusából kivezető utat. A nyelvtudós Gombocz érdeme egyfelől az erkölcsi bátorság, hogy nem félve a dogmatikus kritika anathémájától, megindította a tisztulás folyamatát, másfelől az az éleselméjű pillantás, amellyel fölismerte mind a kérdés gyökerét, mind azt az alapot, amelyről a le érd és helyes megfejtését lehetett adni. A történettudós Hóman érdeme, hogy v leszámolva azokkal a szkeptikus és közvetítő elméletekkel, amelyek" meddő talajából nem sarjadhatott életerős megoldás, Gombocz gondolatát módszeres kutatással igazolta és ellenmondást nem tűrő okfejtéssel hatalmas, történetileg megalapozott elméletté fejlesztette. Hogy a hűrimonda-kérdés Mózesé és Józsuája nem az irodalomtörténet munkásai közül kerültek ki, s a kérdés megoldásáért *Qgy* nyelvtudósnak s egy történettudósuk,,van tudományunk lekötelezve, az nem kisebbíti örömünket. Örvendünk, hogy tudományunk legfontosabb problémája megszűnt probléma lenni, s kétszeresen örvendünk, hogy Hómanék tudományosan megalapozott elmélete harmóniában van nemzeti önérzetünkkel: nem kell lemondani arról a hitünkről, hogy volt a magyarságnak a hunokhoz kapcsolódó hagyománya, és hogy népünk szellemének ezeket a legköltőibb mondatermékeit, részben legalább, keletről hozták magukkal a honfoglaló magyarok.